

UOT 94” 19/...”

SU-24 HADİSƏSİNƏ QƏDƏR TÜRKİYƏ-RUSİYA MÜNASİBƏTLƏRİ VƏ ABŞ-IN MÖVQEYİ

E.A.CƏFƏROV

Bakı Dövlət Universiteti
eldarjafarov@bsu.edu.az

Müasir dövrdə Türkiyə-Rusiya münasibətləri bir neçə böhrandan sonra inkişafa meyillənir. Bir çox enerji layihələri, müxtəlif beynəlxalq tədbirlərdə dəstək, qarşılıqlı faydalılıq prinsiplərindən çıxış etdikdə, hər iki dövlətin bir- birinə lazımlıq dərəcəsini anlamaq çətin olmaz. NATO çərçivəsində ABŞ-Türkiyə münasibətlərini də nəzərə alaraq, Türkiyənin Rusiya ilə olan münasibətlərinə ABŞ-ın təsiri aydındır.

Beləliklə, məqalədə Türkiyə-Rusiya münasibətlərinin müəyyən bir həddə qədər dərinləşmə biləcəyi ehtimal olunur. Burada İran, Suriya, Səudiyyə Ərəbistanı, Azərbaycan, Gürcüstan və Mərkəzi Asiya ölkələri faktorunu da yaddan çıxarmaq olmaz. Bu kontekstdə Avrasiya məkanında geosiyasi mübarizənin dinamikasının yüksələcəyini proqnozlaşdırmaq mümkündür.

Açar sözlər: ABŞ, Türkiyə, Rusiya, təhlükəsizlik, Qafqaz, Mərkəzi Asiya, enerji, iqtisadiyyat

1990-cı illərin əvvəllərində SSRİ-nin - böyük bir imperiyanın dağılması Türkiyə-Rusiya münasibətlərində yeni bir mərhələnin əsasını qoydu. “Soyuq müharibə” dövründə iki dövlət arasındakı münasibətlər əsasən “gərgin” və “məsafəli” olmuşdur [5, 28].

1990-cı illərin əvvəllərində SSRİ-nin dağılmasından dərhal sonra “Soyuq müharibə” dövründən qalma münasibətlər bir neçə il dəyişikliyə məruz qalmadı. Çünki Rusiya öz daxilindəki problemlərini həll etmək məcburiyyətində qalmışdı. Bir tərəfdən əvvəlki birliyi mümkün qədər qorumaq cəhdləri, digər tərəfdən Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionlarında bir-birinin ardınca yaşanan etnik münaqişələr Rusiyanın diqqətini istər-istəməz öz problemlərinin həllinə yönəlmişdi.

Bundan əlavə SSRİ dövlət başçısı Mixail Qorbaçovdan sonra hakimiyyətə gələn Qərb meyilli islahatçılar Qərb dünyası və Qərb dəyərlərinə daha yaxın bir yolla getməyə üstünlük verdilər. Bu isə Rusiyanın Türkiyəyə qarşı müsbət mövqeyinin yaranmasına səbəb olmuşdu. Yeni hakimiyyət 1992-ci ildə Türkiyə ilə dostluq, qonşuluq və əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzaladı.

SSRİ-nin dağılması təhlükəsizliyin təmin edilməsi baxımından Türkiyədə böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşılandı. Dünya ikiqütblü sistemdən ABŞ-ın lider-

liyi ilə təkqütblü və ya iyerarxik bir sistemə çevrildi. Qərb blokunda yer alan Türkiyə üçün Rusiyadan gələn təhlükə qorxusu zəiflədi.

Digər tərəfdən Rusiya ilə sürətli inkişaf edən ticarət münasibətləri onu Türkiyənin ən önəmli ticarət ortağına çevirdi. İki ölkə arasında 90-cı illərdə hər il üzrə təqribən 800 mln və ilə 1 mlrd dollar həcmində ticarət həyata keçirilmişdir [2, 707]. Bu isə 1990-cı illərdə Türkiyə üçün ən yüksək göstərici idi.

“Soyuq müharibə”dən sonrakı dövrdə təbii qaz təminatı məsələsində də Rusiya Türkiyənin ən mühüm ticarət ortağı olmuşdur. “Mavi axın” layihəsi 2003-cü ildə bəzi dəyişikliklər edilməklə həyata keçirilən Qara dənizin dibi ilə Rusiya təbii qazının Türkiyəyə çatdırılmasını təmin etdi. Sibir təbii qazını Türkiyəyə daşıyacaq “Mavi axın” qaz kəməri ildə 16 mlrd m³ qaz nəqlini həyata keçirmə imkanına malikdir. Rusiya Türkiyənin qaz idxalının 70%-ni ixrac edir [7, 7].

Beləliklə, 1990-cı illərin ortalarına kimi Türkiyə-Rusiya münasibətlərinin müsbət istiqamətdə inkişaf etdiyini, xüsusilə də “Soyuq müharibə” dövrü ilə müqayisədə ikitərəfli əlaqələrdə böyük fərqlərin yarandığını etiraf etmək lazımdır. Münasibətlərin inkişafında mənfi amillər də mövcud olmuşdur. SSRİ-nin süqutundan sonra Türkiyənin postsovet məkanında müstəqillik qazanmış türk dövlətləri üzərində nüfuza malik olmaq istəyi Rusiya tərəfindən müsbət qarşılanmışdır.

Türkiyədə mütəmadi olaraq dövlət rəsmilərinin “Aralıq dənizindən Çin səddinə qədər nəhəng Türk yurdu”, ya da “XXI əsrin türk əsri olacağı” kimi fikirləri, əməli cəhətdən böyük nəticələr verməsə də, Rusiya tərəfindən narazılıqla qarşılanmışdır. Hətta 1992-ci il tarixli Dostluq, Qonşuluq və Əməkdaşlıq haqqında müqavilə Türkiyənin SSRİ təsir dairəsinə qarışmaq niyyətinin olmadığını biləndən sonra imzalanmışdır [3, 692]. 1992-ci ilin oktyabrında İstanbulda Türk Zirvə toplantısı keçirilmiş və növbəti toplantının 1994-cü ilin yanvarında Azərbaycanda keçirilməsinə Rusiya etiraz etmiş və bu zirvə toplantısı da İstanbulda keçirilmişdir.

1990-cı illərin ortalarına doğru, xüsusilə də bu illərin ikinci yarısında Türkiyə-Rusiya əlaqələrində bəzi problemlər yaşanmış, ya da əslində mövcud olan problemlər daha çox nəzərə çarpmışdır. Bütün bunlar hər şeydən əvvəl, Rusiyada baş verən hakimiyyət dəyişikliyinə nəticəsi idi. “Soyuq müharibə”dən dərhal sonra hakimiyyətə gələn Qərb meyilli islahatçıların uğursuzluqları, daxili münaqişələrin ölkənin xaos vəziyyətinə salması, iqtisadi tənəzzül “Yeni Avrasiyaçılar” kimi tanınan qrupun hakimiyyətə gəlişinə səbəb oldu. Nəticədə Qərbə olan diqqət azaldı və Rusiyanın diqqəti daha çox Qafqaz və Cənubi Asiya regionlarına çevrildi [5.30]. 1993-cü ilin əvvəllərində Rusiya xarici siyasətində “Yaxın qonşuluq” doktrinası qəbul edildi. Bu doktrinaya görə Rusiyanın təhlükəsizliyi Rusiya Federasiyasının sərhədlərindən deyil, keçmiş SSRİ sərhədindən başlayırdı.

2000-ci ildən etibarən Rusiyada Vladimir Putinin hakimiyyətə gəlişi ilə ümumi dəyişiklik yaranmasa da, yeni avrasiyaçıların xarici siyasətlərində bir

metod dəyişikliyi edilmişdir. Putin hakimiyyətə gəldikdən sonra intensivliyini itirən etnik münaqişələr əvəzinə Rusiya iqtisadi nüfuzundan istifadə etməklə ətraf ərazilər üzərində təsirini davam etdirməyə çalışmışdır. 2000-ci ildə Rusiya Belarusiya, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Tacikistanın iştirakı ilə Avrasiya İqtisadi Birliyi yaratmışdır. 2006-cı ilin yanvarında isə Özbəkistan bu birliyə daxil olmuşdur.

Əvvəlki postsovet ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrini gücləndirməyə cəhdlər edən Rusiya Bakı neftinin Türkiyə üzərindən Qərbə nəqlini həyata keçirəcək Bakı-Tiflis-Ceyhan boru kəmərinin çəkilməsinə qarşı çıxmışdır. Çünki Azərbaycan bu yolla Rusiyadan olan asılılığına son qoymaq istəyirdi. Alternativ variant kimi Qara dəniz sahilindəki Novorossisk limanından yüklənəcək gəmilərin Türk boğazlarından keçərək nefti Qərb bazarlarına çatdırması fikrini müdafiə etmişdir. Lakin bu istiqamətdə Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstana göstərdiyi təzyiqlər nəticə verməmişdir.

Beynəlxalq əlaqələr və qlobal qüvvələr tarazlığına təsiri baxımından böyük əhəmiyyətə malik olan 16 mühüm su yolu kəsişmə bölgəsi və boğaz mövcuddur. Bunlardan Türkiyə və Rusiya üçün mühüm əhəmiyyətə malik olanları isə Asiya və Avropanı ayıran və Qara dənizi Aralıq dənizinə birləşdirən İstanbul və Çanakkale boğazlarıdır.

Türk boğazlarının hüquqi statusu əvvəlcə 1923-cü il tarixli Lozanna Boğazlar sazişi ilə, daha sonra isə 1936-cı il tarixli Montre boğazlar sazişi ilə tənzimlənmişdir. Lozanna anlaşması boğazların statusunun beynəlxalq əhəmiyyətini artırmaqla Türkiyənin suverenliyini məhdudlaşdırsa da, Montre anlaşması ilə Bosfor və Dardanel boğazları üzərində Türkiyə dominantlığı yenidən bərpa olunmuşdur.

Əslində SSRİ Montre düzəlişlərini heç vaxt tam qəbul etməmiş, lakin yaradılması prosesində alman təhdidi ilə daha yaxından məşğul olmaq məcburiyyətində qaldığı üçün aktiv surətdə anlaşmaya qarşı çıxmamışdır. Bununla belə 1943-cü ildən sonra İkinci Dünya müharibəsinin SSRİ-nin xeyrinə yönəlməsi ilə Türkiyəyə qarşı təzyiqlər, digər tərəfdən Montre Doktrinasında dəyişikliklərin edilməsini müttəfiqlərə qəbul etdirmək səyləri artmışdır. Bu fikirlər 1945-ci ildə Yalta və Potsdam konfranslarında səslənsə də, ABŞ və bir çox Qərb ölkələri tərəfindən mənfi qarşılanmamışdır. Stalinin fikrincə, “Türkiyə kimi kiçik bir ölkənin Rusiya kimi böyük bir ölkəyə açılan boğazları təkbəşinə idarə etməsi qəbul edilməzdir” [8, 245]. Bu təzyiqlərə çox müqavimət göstərməyən Türkiyə 1945-ci ilin sonlarında boğazların statusunu həll etmək üçün ABŞ-ın da iştirakı ilə beynəlxalq konfransın keçirilməsinə tərəfdar olmuşdur. Lakin 1946-cı ildən etibarən ABŞ-la SSRİ arasında yaranan qarşıdurmaya görə, bu konfransı keçirmək mümkün olmamışdır.

Rusiyanın etirazları qarşısında 6 noyabr 1998-ci ildə “Türk Boğazları Dəniz Nəqliyyat Qanunu” adı ilə yeni qanun qəbul etdi. Bu qanun əvvəlki qanunla digəri ilə müqayisədə daha elastik və keçid sərbəstliyini müəyyənləşdirən bir qanun oldu. Bu səbəbdən Rusiya və Qara dəniz sahilindəki digər

dövlətlərin etirazları müəyyən qədər azaldı.

Nəhayət, son dövrlərdə Türkiyə-Rusiya münasibətlərində yaranan daha bir problem hər iki dövlətin təsir dairəsini genişləndirməklə bağlı Qafqaz və Mərkəzi Asiya bölgələrindəki qarşıdurmadır [9, 32]. SSRİ-nin dağılmasından sonra Türkiyə öz yeni xarici siyasət fəaliyyətində Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqaz dövlətləri ilə siyasi, iqtisadi və ideoloji sahələrdə münasibətlərini intensivləşdirməyə başladı. Türk hakimiyyəti regionda öz siyasi kursunu möhkəmləndirmək üçün əsasən şəxsi biznesdən, sosial, dini və siyasi təşkilatların potensialından istifadə edirdi.

SSRİ-nin süqutundan sonra Türkiyənin iqtisadi və siyasi böhranlar yaşaması və diqqətini daxili problemlərə daha çox yönəldiyinə görə ilk dövrlərdə onun Qafqaz və Mərkəzi Asiya dövlətlərinə təsirini səmərə verməmişdir. Azərbaycan istisna olmaqla digər türk dövlətlərinin bu məsələyə laqeydliyi onların iqtisadi strukturunun 70 il Rusiyadan asılı olması ilə izah oluna bilər.

Bu ölkələrin Türkiyə ilə münasibətlərində bəzi böhran anları yaşanmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Əbülfəz Elçibəyin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılmasından sonra onu yenidən hakimiyyətə gətirmək üçün Heydər Əliyevə qarşı keçirilən əməliyyatlarda bəzi türk kəşfiyyatçılarının iştirakı iki ölkə arasında qısamüddətli böhrana səbəb oldu. 1995-ci ildə Özbəkistanda İslam Kərimova qarşı süi-qəsdə bəzi türk diplomatlarının adının hallanması Türkiyə-Özbəkistan münasibətlərində gərginliyə səbəb olmuşdur.

Türkiyə-Rusiya münasibətlərindəki rəqabət anlayışı 2000-ci illərdə yerini əməkdaşlıq anlayışına vermiş və onlar arasında strateji ortaqlıq yaranmışdır. Avrasiya iki ölkənin əməkdaşlığının mərkəzində yerləşən sahə olaraq müəyyənləşdirilmişdir. Rusiyanın ÜTT-yə daxil olmasını Türkiyə açıq şəkildə dəstəkləmiş, Rusiyanın İOT-də müşahidəçi statusu əldə etməsində Türkiyənin rolu olmuşdur.

Müasir dövrdə Türkiyə-Rusiya və ABŞ arasındakı münasibətlərə dövlət maraqlarının əsasında dayanan enerji amili cəhətdən yanaşmaq lazımdır. Rusiya Türkiyəni təbii qazla təmin edən əsas ixracatçı ölkədir. O, qaz nəqlini "Mavi axın" proyehti əsasında həyata keçirir.

Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan və ABŞ arasında güclü əməkdaşlıq vasitəsilə həyata keçirilən Şərqi-Qərbi enerji dəhlizi münasibətlərin əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edir. Enerji dəhlizinin əsas məqsədi Qafqaz və Mərkəzi Asiyanın xam neft və təbii qazını təhlükəsiz Rusiya və İrana, alternativ yollarla Avropa və dünya bazarına nəql etməkdir. BTC xam neft boru kəməri, Şahdəniz qazının nəqlini həyata keçirən BTƏ kəməri, Transxəzər boru kəməri layihələri, əsasən də Nabucco və TAP-TANAP, dəmiryolları və tamamlayıcı strukturlar bu dəhlizin əsas tərkibini təşkil edir [1, 340]. Bu layihələr Türkiyəni kritik bir enerji dəhlizinə çevirərək həm Türkiyənin geosiyasi əhəmiyyətini artırmış, həm də Türkiyə ilə ABŞ arasında enerji sahəsindəki əməkdaşlığın ən uğurlu proyehtlərindən biri olmuşdur.

ABŞ isə Avropa enerji rəqabətində vacib bir global aktor kimi yenidən iştirak etmək məcburiyyətindədir. Moskva nəqliyyat yolları üstündəki nəzarət

mövqeyini inhisarlaşdırmağa çalışdığı üçün, xüsusilə də, mühüm əhəmiyyəti olan təbii qaz sahəsində Türkiyə ilə aktiv strategiya əməkdaşlığı qurmağa səy göstərir.

Kifayət etməyən enerji tələbi, böyük sürətlə artan təbii qaz və elektrik xərcləri əsasında Rusiya təbii qazından həddən artıq asılılığı Türkiyənin enerji təhlükəsizliyi üçün ciddi problemlər yaradır. Belə çətin vəziyyət Rusiya ilə gələcək münasibətlərdə həssas tarazlığın qorunmasını tələb edir. Türkiyə Mavi Axın, potensial Şimal-Cənub enerji koridoru və AES qurulması kimi digər layihələrdə Rusiya ilə əməkdaşlıq edir.

Türkiyə ilə birbaşa əlaqəsi olan və nəticələri baxımından təkcə Türkiyə-Rusiya münasibətlərinə deyil, Türkiyənin regional və global siyasətinə də təsir edən ən mühüm hadisələrdən biri Rusiyanın 7-8 avqust 2008-ci ildə Gürcüstana qarşı keçirdiyi müharibə və daha sonra Abxaziya və Cənubi Osetiyanın müstəqilliyini tanımaq qərarı oldu. Bu hadisənin arxasınca başlayan Yeni “Soyuq müharibə” mübahisələri Türkiyəni çətin vəziyyətdə qoydu. Türkiyə Gürcüstanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən münasibətini qorudu. Bu, Qafqaz regionunda meydana gələn yeni siyasi vəziyyətlə əlaqədar Türkiyə və Rusiyanın həyata keçirdiyi siyasətdəki fərqi göstərdi. Rusiya Abxaziya və Cənubi Osetiyanı müstəqil dövlətlər kimi tanıdığı halda, Türkiyə SSRİ-nin dağılmasından sonra müəyyən olunan sərhədlərin qorunması ilə bağlı Qərbi müttəfiqləri ilə ortaq fikirdə idi.

Müharibə ərəfəsində ABŞ və Qərbi dövlətləri Gürcüstana dəstək verdilər. ABŞ-ın Gürcüstana “yardım” daşıyan 140 min ton ağırlığında iki tibbi gəmisini boğazlardan keçirməyə çalışan Türkiyə çətin vəziyyətə düşdü. Türkiyə hökuməti bunun Montre Doktrinasına zidd olduğu fikrini irəli sürərək gəmilərə keçmək üçün icazə vermədi. Montre Doktrinasına görə Qara dənizlə sərhədi olmayan ölkələrin dənizdə eyni vaxtda saxlaya biləcəyi donanma gəmilərinin ağırlığı 45 min tonu keçməməli idi. Bu vəziyyətdən çıxış yolunun tapılması çox ləngimədi. Belə ki, bu iki gəmi əvəzinə 3 daha kiçik yüklü gəmi göndərildi. Türkiyə bu hadisələrdən birbaşa təsirləndi. Çünki Türkiyə həm bölgə dövləti, həm Rusiya ilə yaxın münasibətləri qorumaqda maraqlı olan dövlət, həm də Qərbin müttəfiqi idi.

Böhrandan sonra münasibətlər yenidən normallaşmağa başladı. 2009-cu ilin fevralında Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Abdulla Gülün Moskvaya rəsmi səfəri bunun göstəricisi idi.

2010-cu ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Rusiyaya 2 günlük səfəri zamanı neft-qaz boru kəmərləri və müqavilələri, atom enerjisi sahəsində əməkdaşlıq və Rusiyanın Türkiyədə bir AES inşa etməsi kimi mövzular ilk dəfə yuxarı səviyyəli görüşdə müzakirə olundu. Münasibətlərin inkişafının simvolu olaraq iki ölkə arasında viza məhdudiyyətlərinin aradan qaldırılması planlaşdırıldı və 11-12 may 2010-cu ildə bu barədə müqavilələr imzalandı [4, 541].

2011-ci ildə Suriya hadisələri uzun müddət yaxşı münasibətləri qoruyan Türkiyə-Rusiya ikitərəfli əlaqələrini yenidən sınağa çəkdi. İki ölkə Suriya böhranından əvvəl bəzi problemlər yaşamış olsa da, onlar münasibətlərə əngəl

törədən amil rolunu oynaya bilmirdi. Bu hadisələrdə Türkiyə NATO xətti ilə hərəkət etməli olduğu halda, Rusiya Suriyanı dəstəkləyirdi və münasibətlərində bu böhran haqqında danışılmasa da, iki ölkənin fərqli cəbhələrdə yer alması əlaqələrdəki tarazlığı açıq təhdid edirdi.

Suriyadakı vətəndaş müharibəsinin münasibətlərə ilk konkret təsiri 2012-ci ilin oktyabr ayında Moskvadan Şama gedən bir təyyarənin silah daşımının açıqlanması ilə Ankaraya məcburi endirilməsi oldu. Kremli son dərəcə qəzəbləndirən bu hadisədən sonra Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin İstanbula səfərini təxirə salmadı, lakin bu səfər münasibətlərdə yaranan soyuqluğu aradan götürmədi. Putinin R.T.Ərdoğanla görüşündən sonra iki ölkənin Suriya barədə bəzi ortaq cəhdlər edəcəkləri barədə açıqlamalar edilsə də, bu istiqamətdə heç bir addım atılmadı.

Fikrimizcə, Türkiyə ilə Rusiya arasında bir çox istiqamətdə inkişaf edən münasibətlərin mövcudluğu və iki ölkə arasında yüksək səviyyəli dialoq mexanizmi siyasi sahədəki problemlərin böhrana səbəb olmasının qarşısını aldı. Bu vəziyyət siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə sürətlə inkişaf edən Suriya böhranı, "Fərat qalxanı", təyyarə böhranı, Ərəb baharı və digər problemlərlə pozulmayacağını sübut etdi.

2014-cü ildə Ankarada "Rusiya günü"nin qeyd olunması ölkələrarası münasibətlərin yüksək sürətlə inkişaf etdiyini bir daha nümayiş etdirdi [10].

Türkiyənin müasir dövrdə inkişaf etdirdiyi "sıfır problem" siyasəti Suriya, İran, İraq və Ermənistan kimi ölkələrdə istənilən nəticəni verməsə də, lakin Rusiya ilə münasibətlərdə olduqca böyük irəliləyişə səbəb oldu. 2006-cı ildə "strateji əməkdaşlıq" ifadəsi ilə əlaqələrdə yeni bir mərhələ başladı.

Türkiyə öz təhlükəsizliyi və sabitliyini təmin etmək üçün Qərbi dünyasına arxalanır, lakin bu mövqe Rusiya ilə çoxtərəfli əlaqələrin qurulmasına əngəl deyil, əksinə, Rusiya ilə quracağı güclü münasibətlər Qərbi dünyası ilə münasibətlərində ona üstünlük gətirə bilər. Odur ki, Türkiyə Rusiya ilə münasibətləri nəzarətsiz rəqabət və qarşıdurma səviyyəsinə gətirməməlidir.

Regional baxımdan Türkiyə-Rusiya münasibətlərinin gələcəyi Qafqaz və Mərkəzi Asiya bölgəsindəki vəziyyətlə bağlıdır. Bu gün hər iki ölkə mövcud vəziyyətlə barışıq. Məlumdur ki, Türkiyə Rusiyanı regionda ən təsirli güc hesab edirsə, Rusiya da Türkiyənin "Yaxın qonşu" dövlətlərə təsirini qəbul edir. Bu səbəbdən də bölgədəki güc mübarizəsi hazırda passiv xarakter daşıyır.

Qlobal geosiyasətin ağırlıq mərkəzinin Şərqi doğru dəyişməsi ilə Türkiyə və Rusiyanın əhəmiyyəti yeni səviyyəyə qalxdı. Rusiya SSRİ dağılandıqdan sonra yenidən supergüc olmaq iddiasındadır. Türkiyə də dünya miqyasında söz sahibi olan regional lider dövlətə çevrilməyə səy göstərir. Bu iki dövləti yaxınlaşdıran müəyyən amillər (Avrasiyada yerləşmələri, Rusiya ərazisində çoxlu sayda türk xalqları nümayəndələrinin yaşaması və s.) mövcuddur. Türkiyə ilə Rusiya arasında iqtisadiyyat, ticarət, turizm və mədəniyyət sahəsində ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. İndi iki ölkə arasındakı ticarət dövriyyəsi 34 milyard ABŞ dolları həcmindədir. 2020-ci ilə qədər tərəflər bu rəqəmi 100 milyarda

qaldırmaq niyyətindədirlər [10].

İki ölkə arasında nüvə enerjisi sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş mövcuddur. Rusiya Türkiyə ərazisindən öz təbii enerji daşıyıcılarının nəql edilməsinə xüsusi əhəmiyyət verir. "Cənub axını" adlanan beynəlxalq layihə reallaşır.

Rusiya-Türkiyə münasibətlərinin geosiyasi aspekti daha əhəmiyyətli görünür. Bu sahədə isə fikir ayrılığı az deyil. İlk növbədə Yaxın Şərqdə cərəyan edən proseslərə Türkiyə və Rusiya fərqli yanaşır. Onun mərkəzində Suriya məsələsi durur. Türkiyə Suriya prezidenti Bəşər Əsədin hakimiyyətdən getməsini arzulayır. Rusiya isə hər hansı dəyişikliyin Bəşər Əsədin də iştirak etdiyi seçki yolu ilə həll edilməsinin tərəfdarıdır.

Sirr deyil ki, rəsmi Dəməşqi ən çox dəstəkləyən məhz Kremldir. Prezident Vladimir Putin Suriyaya hərbi müdaxilənin qarşısının alınmasında həlledici rol oynadı. Türkiyə isə Suriya müxalifətinə dəstək verir. Bu səbəbdən Ankara ilə Moskvanın Suriyada faktiki olaraq əks cəbhələrdə olduğunu qəbul etmək lazımdır.

Vaşinqtonun Avrasiya məkanında böyük geosiyasi maraqları var. ABŞ Rusiya ilə Türkiyə arasında son zamanlar müşahidə edilən əməkdaşlığa laqeyd qala bilməz. Odur ki, ABŞ Türkiyənin manevr imkanlarını məhdudlaşdırmağa çalışır. Lakin buradan görüldüyü kimi, Ankara ilə Moskva arasındakı münasibətlər qlobal miqyasda getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Ekspertlərin fikrincə, Kreml Türkiyə ilə strateji əməkdaşlıqda maraqlıdır. Bunun əsas səbəbi Moskvanın qlobal miqyasda öz geosiyasi nüfuzunu daha da artırmaq niyyətidir. Eyni zamanda başqa bir məqamı da unutmamaq olmaz. Avropa İttifaqı Türkiyəni 50 ildir ki, üzvlüyə qəbul etmir və müxtəlif bəhanələrlə məsələnin həllini uzadır. Təbii ki, Ankara vəziyyətin bu cür qalmasını istəmir. Odur ki, Sankt-Peterburqda R.T.Ərdoğan Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatına (ŞƏT) daxil olmaq istədiklərini bildirmişdir.

Türkiyənin bu mövqeyini onun geosiyasi istiqamətini dəyişməsi və Avrasiya ölkələri ilə əməkdaşlığa üstünlük verməsi kimi qiymətləndirmişlər. Türkiyənin məqsədi dünyada söz sahibi olduğunu və müstəqil qərarlar qəbul etdiyini sübut etməkdir.

Beləliklə, Rusiya-Türkiyə münasibətlərinin müəyyən bir həddə qədər dərinləşə biləcəyini ehtimal etmək olar. Burada İran, Suriya, Səudiyyə Ərəbistanı, Azərbaycan, Gürcüstan və Mərkəzi Asiya ölkələri faktorunu da yaddan çıxarmaq olmaz. Bu kontekstdə Avrasiya məkanında geosiyasi mübarizənin dinamikasının yüksələcəyini proqnozlaşdırmaq mümkündür.

Hazırda Türkiyə hökuməti ABŞ-la münasibətlərində Rusiya kartından vaxtaşırı istifadədən çəkinmir. Mavi Axın-2 layihəsi buna sübutdur. Layihənin həyata keçirilməsi Mavi Axın boru xəttindən əlavə yeni bir boru kəmərinin çəkilməsi ilə Rusiyadan Türkiyəyə olan qaz nəqlinin həcmi artırmaq, Rusiyanın Avropadan asılılığını azaltmaq üçün qeyri-Avropa nəqlini həyata keçirmək imkanları yaradır. Lakin bu o demək deyil ki, Türkiyə özünün siyasi meylini Rusiyaya yönəltmək fikrindədir. Rusiya bir siyasi müttəfiqliyini sona qədər davam etdirməyən dövlət kimi tanındığına görə Türkiyə-Rusiya münasibətləri

əsasən iqtisadi münasibətlər kimi qiymətləndirilə bilər.

Bu gün Türkiyənin Rusiya ilə qarşıdurmadan çox əməkdaşlığa meyil etməsi 2 mühüm amillə şərtlənir:

1. Rusiya Türkiyə ilə müqayisədə qüvvələr balansında daha üstün mövqeyə malikdir.

2. NATO amili. Türkiyə NATO ölkəsi kimi münasibətlərin pozulmasında maraqlı deyil. Çünki NATO bu gün Rusiya ilə açıq konfliktə girmək siyasəti güdmür.

Ümumiyyətlə, bugünə qədər NATO-nun ümumi məqsədli qüvvələrinin 90%-i Rusiya Federasiyasına qarşı, Rusiyanın isə belə qüvvələrinin 70 %-i NATO əleyhinə yönəldilmişdir. Lakin bununla belə, həm Rusiya, həm də NATO yeni təhdidlər qarşısında əməkdaşlığa ehtiyac duyur [6, 22].

Bu gün Türkiyə ilə Rusiya arasında bir-birini daha yaxından tanımaq və effektiv dialoq qurmaq imkanları yaranıb. İqtisadi, siyasi, biznes, turizm və mədəniyyət sahələrindəki əlaqələrin keyfiyyət və kəmiyyət baxımından inkişafı dövlətlərarası münasibətlərin nikbin inkişafından xəbər verir.

Türkiyənin Rusiya ilə münasibətlərinə gəldikdə “Soyuq müharibə”dən sonrakı dövrdə təbii qaz təminatı məsələsində Rusiya Türkiyənin ən mühüm ticarət ortağına çevrilmişdir. Lakin bununla bərabər, müasir dövrdə Türkiyə hökuməti ilə ABŞ arasındakı münasibətlərdə Rusiya kartından vaxtaşırı istifadə olunur.

Türkiyənin Qafqaz siyasətində ABŞ faktorunu nəzərdən keçirərkən bəzi məqamlar diqqətdən yayınmamalıdır. XX əsrin sonlarından etibarən Qafqaz, xüsusilə Cənubi Qafqaz Xəzər regionun tərkibində müstəqil geosiyasi bir məkan kimi dünyanın güc mərkəzlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Məlumdur ki, ABŞ Qafqaz regionu üzrə xarici siyasətinin həyata keçirilməsində həm Türkiyəni dəstəkləyir, həm də Türkiyə vasitəsilə, Ermənistan istisna olmaqla, Cənubi Qafqaz dövlətlərinə təsir etmək imkanına malikdir. Digər tərəfdən Qafqazda strateji maraqları olan dövlətlərdən biri Türkiyədir.

ABŞ-ın maraqlarına gəldikdə isə Rusiya ilə münasibətlərdə Cənubi Qafqaza mühüm əhəmiyyət verir və bu regionla bağlı siyasətini Türkiyənin vasitəsilə koordinasiya etməkdə maraqlıdır. Buna görə də ABŞ-ın Cənubi Qafqazdakı mövqeyi qismən də olsa, Türkiyənin buradakı mövqeyi vasitəsilə təmin olunur. Beləliklə, ABŞ-ın Türkiyənin köməyinə arxalanması müəyyən səbəblərlə bağlıdır:

- Türkiyənin regionla sərhədi və onun coğrafi mövqeyi;
- Türkiyənin Cənubi Qafqaza tarixi, etnik baxımdan bağlılığı;
- Türkiyənin Cənubi Qafqazda milli maraqlarının olması;
- Türkiyənin ABŞ-ın Cənubi Qafqaza yaxın olan yeganə hərbi və siyasi müttəfiqinin olması;

- Türkiyənin Cənubi Qafqaz regionuna iqtisadi və siyasi cəhətdən təsir etmək imkanına malik olması;

- Türkiyənin ABŞ-ın Rusiya və İran kimi siyasi rəqiblərinin Cənubi Qafqaz regionunda maraqlarına təsir etmək imkanının olması;

-Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsində Türkiyənin əlverişli coğrafi tranzit mövqeyindən istifadə edilməsi.

ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətində Türkiyənin mövqeyinə nəzər saldıqda hazırda Türkiyə və ABŞ-ın maraqlarının (regional sabitlik (ABŞ üçün İsrailin təhlükəsizliyi) və əməkdaşlıq, enerji ehtiyatlarına yiyələnmək, bütövlük və sabitliyi təmin etmiş bir İraq, beynəlxalq terrorun, Türkiyə üçün xüsusilə PKK-nın bitməsi, nüvə silahlarının qarşısının alınması və regionun demokratikləşdirilməsi) kəsişdiyi əsas bölgə kimi, şübhəsiz, Yaxın Şərqi qeyd etməliyik. Yaxın Şərqdə Türkiyə və ABŞ-ın üst-üstə düşən bir çox maraqları vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Bayır E. XXI yüzilyda türk dıř politikasının analizi, İstanbul: DER yayınları, 2012, 904 s.
2. Büyükkakıncı E. “Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri”. 3. Baskı, İstanbul: DER yayınları, 2004, 716 s.
3. Sönmezöğlü F. II. Dünya Savası’ndan günümüze Türk dıř politikası. İstanbul: DER yayınları, 2006, 840 s.
4. Oran B. Türk dıř politikası. III cilt (2001-2012). İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, 885 s.
5. Yılmaz M.E Soğuk savaş sonrası dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri// Akademik Orta Doğu dergisi, Sayı 2, İstanbul: More Ajans yayını, 2010, 76 s.
6. Арбатова Н.К. Россия в Евроатлантическом регионе: избирательное сотрудничество или партнёрство //Мировая экономика и международные отношения, №5, ИМЭМО РАН, М.: Наука, 2003, 94 с.
7. Хилл Ф., Таспинар О. Россия и Турция на Кавказе: сближение ради сохранения статус-кво? /Russie.Nei.Visions, 2006, январь, N8, с.4-23
8. MacFie A.L. The Turkish straits in the second World War, 1939-1945. London: Middle Eastern Studies, 1989
9. Mangıtlı U. Russia, Turkey and Eurasia. Ankara, Bilkent Üniversitesi, 2001, 140 p.
10. Türk basımında Davos krizi//<http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473872.asp> 01.05.2020

ТУРЕЦКО-РОССИЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ДО СОБЫТИЙ СУ-24 И ПОЗИЦИЯ США

Э.А.ДЖАФАРОВ

РЕЗЮМЕ

В современном мире отношения между Турцией и Россией после нескольких кризисов направлены на развитие. Когда дело доходит до многих проектов в области энергетики, поддержки в различных международных мероприятиях и взаимной выгоды, нетрудно понять степень необходимости друг в друге этих стран. Принимая во внимание американо-турецкие отношения внутри НАТО, влияние США к турецко-русским отношениям влияние очевидно.

Таким образом, в этой статье предполагается, что турецко-российские отношения могут в определенной степени углубиться. Не следует забывать о факторе Ирана, Сирии, Саудовской Аравии, Азербайджана, Грузии и Центральной Азии. В этом контексте можно прогнозировать рост динамики геополитической борьбы в Евразии.

Ключевые слова: США, Турция, Россия, безопасность, Кавказ, Центральная Азия, энергетика, экономика

TURKEY-RUSSIA RELATIONS BEFORE SU-24 AND US POSITION

E.A.JAFAROV

SUMMARY

Nowadays, Turkey-Russia relations after a number of crisis are directed to growth. When it comes to many projects in the field of energy, support in various international events and mutual benefits, it is not difficult to understand the degree of need for each other in these countries. If we look at the USA-Turkey relations under NATO influence, envy reaction of the USA to Turkey-Russia relations is normal and acceptable situation.

Thus, this article suggests that Turkish-Russian relations may deepen to some extent. We can not forget the roles of Iran, Syria, Saudi Arabia, Azerbaijan, Georgia and the Central Asia countries in these situations. In this context, we can estimate that struggling will rise in the Central Euroasia subregion.

Keywords: USA, Turkey, Russia, security, Caucasus, Central Asia, energy, economy